

Pusztai Gabriella

Felsőoktatás-kutatás kezdőknek és haladóknak

Kozma Tamás: *Kié az egyetem? A felsőoktatás nevelésszociológiája.* Budapest: Új Mandátum Kiadó, 2004.

Debreceni Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Tanszék
H-4032 Debrecen, Egyetem tér 1.; e-mail: pusztai@tigris.klte.hu

Határozott szempár tekint ránk a borítóról. Szép szabályos arc, melyről a győztes öröme, nyugalma sugárzik. Mint egy görög istennő. A végzett hallgatók ünnepi tógáját viseli, fején doktori kalap. De ahogy jobban megnézzük, arca most inkább illúzióvesztett, önbizalma, céltudatossága talán mintha könyörtelen elszántságot tükrözne. Nem, mégsem. Inkább bizonytalan, már gyanakszik, hogy nem jól döntött és fél a jövőtől. Ez mind elképzelhető és reális lehetőséggé válik, amint az egyetem különleges és bonyolult világába betekintünk Kozma könyve segítségével, amely azzal okoz kellemes meglepetést az olvasónak, hogy nemcsak a kanonizált szociológiai módszertan arzenálját használja fel tárgya vizsgálatára és megjelenítésére. A nevelésszociológus úgy vezet be minket ebbe a világba, hogy feltárulkoznak előttünk a felsőoktatás más feldolgozásokban rejtve maradó jelenségei. A hátsó borító sejtelmes, érintkező alakjai is erre utalhatnak. A szerző pontosan tudja, hogy a formális, szervezeti keretek között együtt élők informális kapcsolatrendszere megsokszorozza a viszonyokat, s arra törekszik, hogy látásmódja elég érzékeny legyen ezek feltérképezésére.

Kozma Tamás kutatói pályáját az jellemzi, hogy rendkívüli probléma-érzékenységgel nyúl az oktatáspolitikai aktuális témáihoz. Ennek köszönhető többek között a rendszerváltás pillanatában született, *Kié az iskola?* című műve. E munka hívta fel a figyelmet arra, hogy a szakirodalomban általában a tanár-diák viszonyra szűkített iskolai kölcsönhatás igazából jóval sokrétűbb. A tanulók, a szülők, a tanárok, az oktatáspolitikusok, a helyi társadalom szerep- és érdekviszonyait, ezek összeütközését és konszenzusainak ágait-bogait járja körül a kutató. Ugyanebbe az irányba tágtja jelen könyve a felsőoktatás-kutatás szakirodalmát, ezért, bár a szerző ezt nem állítja, dilógiának tekinthetjük a két alkotást. Ez az egyetemistáknak és főiskolásoknak szánt jegyzet a felsőoktatásnak a felsőoktatásról szól, így mint a „színház a színházban” különösen izgalmas.

Kozma szemléletmódja úttörően interdiszciplináris, sőt az egyes módszertani és elméleti irányzatokhoz sem kötődik mereven, mindig többféle látásmódot képes egymás mellé tenni, mindegyikből profitálni, ahogy ezt a *Bevezetés a nevelésszociológiába* című művében nyilvánvalóvá is teszi. De nem csupán ezért állítjuk azt, hogy szintetizáló munkát tartunk a kezünkben. A könyv fontos erénye, hogy az utóbbi évtizedben felduzzadt felsőoktatási szakirodalomban a hallgatók számára is tanulható rendet teremt. A szerző erős a típusalkotásban, a lényeges jegyek, az időbeli és a nemzetközi párhuzamok megragadásában, s ráadásul jó elbeszélő is, színes példatár, illusztrációk segítségével magyarázza meg a fogalmakat. Egy-egy fejezet szerkezete mindig azt a törekvést tükrözi, hogy felidéz egy sok esetben mindenki által tapasztalható hétközna-

pi jelenséget, majd ennek a példának a magyarázatán keresztül bontja ki annak mélyebb összefüggéseit, jelentésrétegeit, rámutat általánosíthatóságára, összekapcsolja a szakirodalom fogalmaival és alátámasztja az eddigi kutatások eredményeivel. A nagy mennyiségű felhasznált irodalomra támaszkodó mű szerkezete, fogalomkincse több szemeszter előadásai során kristályosodott ki. Mint ahogy a bevezetőben is olvashatjuk, fiatal kutatók, doktoranduszok együttműködésével készült a könyv és a hozzá mellékelt, tanulást, önellenőrzést segítő CD. Ez az együttműködés nemcsak egy tankönyvet teremtett, hanem része a szerző iskolateremtő tevékenységének, amely pályájának egyik lényeges vonulata az Oktatókutató Intézetől a Debreceni Egyetemig, s amelynek központi eleme a biztos kézzel kiválasztott tehetséges doktoranduszok és pályájukat kezdő kutatók, oktatók nevelése, menedzselése.

A könyv három nagyobb tartalmi egységből áll. Az első részben a szerző a felsőoktatás-kutatás nevelésszociológiai megközelítésének indokoltóságát tárgyalja, a második rész a felsőoktatás-politikai kutatások összefoglalása öt fejezetben, míg a harmadik egység tíz fejezete a felsőoktatás szervezetszociológiája.

Kozma maga is résztvevője, szervezője a felsőoktatás-kutatás nemzetközi és hazai intézményesülésének, önálló diszciplínaként való elfogadtatásának, amelyről az első fejezetben ír. Lexikonok, enciklopédiák, periodikák, nemzetközi szervezetek jöttek létre, e tárggyal foglalkozó kurzusok indultak a felsőoktatásban. A nevelésszociológia alkalmas terepének tekinti a felsőoktatást, amely tömegesedése után közüggé vált, s olyan fontos térszervező hatása van, ahol mindenki megfordul, mint régebben az iskolának vagy a templomnak. 1968 mutatta meg, hogy egy egyetemi generáció közös szocializációja makroszinten is társadalomformáló erővé válhat, s ez adott nagy lökést az ifjúság- és felsőoktatás-kutatásnak. A szerző szerint azért is fontos vizsgálni a mai egyetemi szocializációt, mert innen kerül majd ki a jövő politikai elitje. Kozma bemutatja, hogy milyen színes a felsőoktatás-kutatók világa, ide tartoznak maguk az oktatók, akik mindennapi munkájukra reflektálnak, az adminisztrátorok és az egyetemi menedzsment, akik az irányítási szervezési problémák miatt foglalkoznak vele, a kormányzati szakértők, akik más felsőoktatási rendszerek tapasztalatait, az ifjúság- és foglalkoztatáspolitikai eredményeit szeretnék összegezni, sőt az empirikus társadalomkutatásnak is (nevelésszociológia, szociálpszichológia, teljesítménymérések) kedvelt terepe. Sok intézményben működik a hetvenes évektől ún. intézményi kutatóközpont, amely kezdetben az elsőgenerációs belépő csoportokat vizsgálta, később a szervezési és vezetési kérdésekkel foglalkozott. Ma már a hallgatói szervezetek is lehetnek az intézményi kutatások megrendelői, így egymással vitatkozó vizsgálati eredmények csaphatnak össze. Az ilyen típusú munkában a kutató ki van szolgáltatva megrendelőjének, aki egyben alkalmazója is lehet. E könyv szerzője kutatói hozzáállása mintaképének Bourdieu *Homo Academicus* című művét tekinti, mivel egyfajta hivatásos idegenként kívánja bemutatni a felsőoktatás szervezeti keretei közt végbemenő folyamatokat. Igyekszik kulturálisan távol tartani magát tárgyától, annak ellenére, hogy maga is az egyetemi hétköznapi szereplője. Azonban, míg a nagy előd megfigyelései elemzése során arra az eredményre jut, hogy a felsőoktatás világa olyan szimbólumok tárháza, amelyek a hatalom megszerzésének és megtartásának elleplezésére szolgálnak, Kozma ennél sokrétűbbnek, gazdagabbnak, bonyolultabbnak látja ezt a szférát.

A felsőoktatás-politika fejezeteiben a szerző a forgalomban levő funkcionalista és konfliktuselméleti megközelítések szintézisére törekszik, több elemzési módra is rávi-

lágít, de mondanivalóját sokkal inkább a problémák szervezik. E tartalmi egység szerkesztésében Toynbee-re hivatkozva válaszként mutatja be az oktatásügy változásait. Ezért távolabbról indít, a kihívásokat jelentő makrotársadalmi jelenségek, a globalizáció, a migráció, a tömegesedés hatásait elemzi, amelyek nyomán megváltozik az egész felsőoktatási rendszer környezete.

A globalizáció hatásait, a társadalmi folyamatok világméretűvé válását, a termelés uniformizálódását tárgyalva kevésbé emlegetett folyamatra is felhívja a figyelmet, a lokalizációra, a lokális közösségek önmagukra találásának erősödő jelenségére. A növekvő társadalmi igény szint a második nagy kihívás, amely miatt annak ellenére nőtt a felvettek száma, hogy az érintett korosztály létszáma csökkent. A harmadik kihívásnak a szerző a migráció következményeit tartja, melynek nyomán az oktatók új tanulási kultúrákkal, eddig ismeretlen, szokatlan vallási és nemzeti elkötelezettségekkel és új szociális problémákkal találják magukat szemben.

Az oktatáspolitikai válaszokat összefoglaló fejezetben a szerző a diverzifikáció fogalmát szemléletes példák segítségével világítja meg. Bemutatja, hogyan született meg az 1960-as 70-es évek folyamán a fejlett világban az a felsőoktatási intézményhálózat, amely érdeklődők szélesebb körei számára is elérhetővé vált. Amerikában ezeket *community college*-nek, Európában regionális egyetemnek vagy főiskolának nevezik. Felhívja a figyelmet arra, hogy az ilyen módon kétcsatornássá váló felsőoktatásban ezzel megismétlődik az a folyamat, ami középfokon már lejátszódott: a megváltozott intézményrendszer az akadémiai és szakképző középiskolák szereposztását reprodukálja magasabb szinten. A regionális egyetem az öt körülvevő társadalom szükségleteire válaszol, hátrányos helyzetű térségek kiegyenlítésére törekszik, és ennek érdekében azonos lehetőségeket biztosít a továbbtanulásra, mint az elitképzés. A végzettségek is egyenértékűekké váltak, de csak azok az intézmények maradtak meg, amelyek betagozódtak a felsőoktatás rendszerébe. Kozma már újabb kutatási eredményeire támaszkodva számol be arról a folyamatról, ahogy a diktatúrák bukása után térségünkben a diverzifikálódás új lendületet kapott. Különösen fejletlenebb régiókban, kétnyelvű vagy nemzeti kisebbségek által lakott területen váltak a társadalmi cselekvés terepeivé az új felsőoktatási intézmények.

A szerző a kihívásokra adott második válasznak a privatizálódást tartja. Ez a jelenség akkor vált uralkodóvá, amikor a nyolcvanas években a társadalmi jólétre koncentrálnak tervező politikát felváltotta a neoliberais gondolkodás. A jóléti juttatások visszafogása keretében a felsőoktatás megszűnt állami monopólium lenni, új fenntartók jelentek meg, magántőkét vontak be a felsőoktatás fejlesztésébe, tandíjakat, költségtérítéseket vezettek be, a hallgatói támogatásokat banki alapokra helyezték, s a felsőoktatás hitelesítő mechanizmusainak gyökere is ekkorra nyúlik vissza. Kozma hangsúlyozza, hogy óvatosan kell bánni a minőségbiztosítás terminológiájával, amelyet Magyarországon a modernizáció jegyében kritikátlanul átvették, noha az új menedzserizmus technikái a vállalati gazdaságtan szférájába tartoznak.

Kozma műve elemző kritikával veszi munkába a szakirodalomban meghonosodott sztereotípiákat is. A magánosítás híveinek kedvenc érve például, hogy már korábban is volt nem állami, egyházi felsőoktatás. Ám a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy ezek a fenntartók akkor nem a piaci értelemben vett haszonelvűség letéteményesei voltak, hanem egy nem létező állam helyett biztosították a köz szolgálatát. Ugyanígy napjainkban is érdemes megkülönböztetni a privatizáció kétféle arcát. A nyolcvanas évek-

ben a privát felsőoktatás „felülről” és „kívülről” jött létre. Pótló, kiegészítő szerepet játszott, új szakok, időlegesen keresett képzések körében fordult elő, s a finanszírozását általában csak mérsékelt vagy álprivatizálódás jellemezte, amelyben az állami költségvetés szerepe továbbra is jelentős maradt. Azonban ezzel párhuzamosan nemcsak magánosításról, hanem magánosodásról is beszélünk. Ezt már jellegzetesen a piaci igények növekedése hívta életre, keretei közé gyűjtve nemcsak a máshová sikertelenül felvételiző hallgatókat, hanem a többi szektorból kiszorult oktatói gárdát is.

A kihívásokra adott harmadik válasz a virtualizálódás, amelyet az utóbbi évtized információs, kommunikációs forradalma tett lehetővé. A szerző egyetért azokkal a véleményekkel, miszerint a távoktatás töltheti be azt a társadalmi felzárkóztató funkciót, amit korábban az esti és levelező képzés látott el. A fenntartók számára kifizetődő, mert helyettesíti a költséges campus működését oly módon, hogy térben elkülönülő individuális tanítási-tanulási tevékenységeket köt össze. A szerző bizakodása az olvasót is magával sodorja, de meg kell jegyezni, hogy a számítógép-kezelői ismeret, az eszközellátottság és természetesen az alapvető szövegértési képesség hiánya továbbra is megerősíti a társadalmi egyenlőtlenségek reprodukcióját.

E tartalmi egység harmadik fejezete az irányítási változásokról szól. A nyolcvanas években a felsőoktatás irányítása is átalakult. A közvetett irányítás lényege, hogy az intézményeket és a kormányzatot köztes szervezetek kötik össze, közvetítő szerepük segítségével az állami koordináció és az egyetemi autonómia közötti kompromisszumra törekednek. Ilyenek az akkreditációs szervezetek, amelyek a minőségellenőrzés feladatát látják el rendszerbarát módon. Emellett a kormányzati irányítás új formái is elterjedtek. Az új közvetett irányítás személyzete még nem főhivatású menedzserekből állt, hanem az ezekre a posztokra választott tanárokból és tudósokból, akiket a szerző Mintzberg nyomán szellemesen adhocráciának nevez. Ezeknek a szereplőknek az akadémiai identitása azonban feltartóztatta a kizárólag költséghatékonyságban gondolkodó szemlélet eluralkodását a felsőoktatásban.

A kilencvenes évek oktatáspolitikai jelszavává az elszámoltathatóság vált, melynek az adminisztratív és a közösségi formája mellett legvitatottabb új típusa a piaci elszámoltatás lett. Eszerint akkor felel meg az oktatási intézmény, ha ki tudja elégíteni a munkaadók és a hallgatók elvárásait, vagyis sikeresen eladta szolgáltatásait. Osztozunk Kozma véleményével abban, hogy e logika ijesztően szűkre szabja a felsőoktatás lehetőségeit.

A kilencvenes évek Magyarországon a legfontosabb felsőoktatási vitakérdések a finanszírozás, az integráció és az esélyegyenlőség voltak. A növekvő létszámok és a stagnáló költségvetés problémájára az a neoliberais megoldás kínálkozott, hogy egyrészt sokaknak elég lesz a rövidebb képzési idejű felsőfokú képzés, másrészt a hallgatók finansziális terhei még nyugodtan növelhetők. Ha ezek nem is váltak uralkodó nézetekké, az integráció, a hálózat racionalizálása, a kis intézmények összevonásának páratlanul gyors folyamata, az olcsóbb szakok, tanulmányi programok megjelenése nem volt elkerülhető. Állandó társadalmi problémává vált, hogy a társadalom különböző csoportjai egyenlőtlenül jutnak a felsőoktatásba, mert az egyetemre, főiskolára belépők aránynövekedése ellenére a magas presztízsű intézményekben vagy szakokon csökkent az alacsonyabb státusú fiatalok aránya. A továbbtanulásra való jelentkezés, a sikeres felvételi, a bekerülés időpontja egyaránt egyenlőtlenül oszlik meg a társadalomban. A szerző véleménye szerint a tőkefajták újra felosztására nincs oktatáspolitikai esély, erre a társadalompolitikának kellene reagálnia.

Az újszülött egyetemek című fejezetben ismét saját kutatási eredményeit foglalja össze a szerző. Itt az 1990 után Európa-szerte születő új felsőoktatási intézmények létrejöttének körülményeit elemzi. Eredményei szerint a közép-európai új intézmények eredettörténete visszatérő motívumokat tartalmaz, pl. megragadtak egy lehetőséget, felismerték az alkalmas pillanatot, amikor a neoliberais felsőoktatás-politika lehetővé tette a helyi kezdeményezések szabadságát, a felsőoktatás privatizálódását, azonban a lokális közösség érdekeit tartották szem előtt s annak sokszor tradicionális értékeit kívánták átmenteni. Mindig szerepet játszott a helyi társadalom bizalmát bíró regionális elit, amelynek ténykedését egy karizmatikus, de rejtőzködő személyiség szervezte.

A felsőoktatási intézmény címet viseli a könyv harmadik nagy egysége, amely szervezetszociológiai és antropológiai eszközökre támaszkodva foglalkozik a hallgatókkal, oktatókkal, kutatókkal, adminisztrátorokkal és menedzserekkel, valamint a szervezet és környezete kapcsolatával. Ide két külön módszertani fejezetet iktat a szerző, amelyekben kétféle megközelítést, a hermeneutikai és a szervezetszociológiai szempontút vonultat fel az olvasó előtt. A felsőoktatás hermeneutikája a szerző megfogalmazása szerint a holisztikus megértésre törekszik. Az egyetem világát és annak bármely apró részletét szimbólumként fogja fel, és ezek jelentését vizsgálja. A kutatói jelentésadás helyett azt keresi, hogy a megfigyelt közösség számára milyen jelentéssel bírnak az intézményi környezet elemei, mik hordoznak önmagukon túl mutató jelentést számára, pl. a székhely, az intézmény elnevezés, az épület jellege, elhelyezkedése. Ezek mellett felhívja a figyelmet a felsőoktatási intézmények keletkezéstörténetére, amelyből a közösségek önértelmezése fejthető ki. Ezek elemzése különösen izgalmas a szerző által kutatott új intézményekben. Mitologizált és demitologizált eredettörténeteket különböztet meg, az előbbieket inkább tradicionálisak, az utóbbiak inkább pragmatikus, technikai jellegűek, s ezek különböző közönségnek szólnak.

A felsőoktatás szervezete című rész a könyv egyik kulcsfejezete. Az előbbiekkal szemben a szervezetkutatás analitikus megismerési módot kínál. A közoktatási szervezetkutatásban szerzett tapasztalatait Kozma most a felsőoktatásban is kipróbálja. Mivel egyetért Parsons-szal abban, hogy az intézmény funkcióit a környezet szükséglete hozza létre, ezért a szervezet környezetének vizsgálatával kezdi. A felsőoktatási intézmény és környezetének funkcionális elemzését először Szcsepanski adta, akinek statikus, funkcionalista modellje nagy hatással volt az oktatásügyi szervezetszociológiára. Kozma szerint azonban jobban hasznosítható B. R. Clark modellje, amely dinamikusabb, a környezeti erőközpontok (a tudományos közösség, az állam és a piac) szervezetre gyakorolt hatását tükrözi. Egy adott felsőoktatási intézmény működésének elemzése megmutatja, hogy melyik erőközpont befolyása mennyire és hogyan érvényesül. Kozma ezt a modellt továbbépíti, és szemléletes táblázatban jeleníti meg. Bemutatja, hogy az egyes erőközpontok hatására a szervezetnek hogyan alakul át a működési célja, és egységeinek, tagjainak szerepfelfogása. A tudós közösség számára a szervezet öngazgató műhely, amelyben a hallgató tanítvány, az oktató tudós mester, a működést választott testület irányítja és az adminisztrációt titkár végzi. Ezzel szemben az állam mint erőközpont hivatali egységként tekint a felsőoktatási intézményre, amelyben a minősítés feladatával megbízott, közalkalmazott tanár dolgozik, az ügyfél-hallgatókkal a hivatalnok típusú adminisztrátor foglalkozik, a vezetőket az állam nevezi ki. A piaci logika szerint az egyetem is egy vállalkozás, amelynek termékét (a tudományos eredményt) a hallgatónak mint fogyasztónak kínálják, az oktató a vállalkozás alkalmazottja, feladata, hogy el-

adható programokat működtessen. A tulajdonos nem az állam, hanem a részvénytársaságok módjára kialakított igazgatótanács. A tömegesedés világában az oktatásszociológusnak érdemes odafigyelni arra, hogy az egyes típusok szerint mik a hallgatók bekerülésének feltételei. Az akadémiai modellben a tehetségek kiválasztása révén, a költségvetési logika szerint a törvény szerint jogosultak (a megfelelő végzettségű állampolgárok) kerülhetnek be, de a piaci logika szerint azok lesznek hallgatók, akik meg tudják fizetni a szolgáltatást. Kozma szerint a mai felsőoktatásban mindhárom modell keveredik, bár az intézmény és a tudós közösség autonómiája folyamatosan csökken, a külső kontroll pedig növekszik, egyelőre főként az állam részéről. Az intézmény formális szervezete mellett létezik egy informális struktúra is a szervezetben, amelyik tovább gazdagítja a szervezet tagjainak szerepkörét.

Ezután a szerző öt fejezeten keresztül a szervezet tipikus tagjainak szerepkörét elemzi. Ezek a könyv legérdekesebb fejezetei, amelyekben a szervezetszociológus és az antropológus látásmódját egyszerre alkalmazva a legközelebb jutunk a mai felsőoktatás megértéséhez. Igazi nevelésszociológiai elemzés születik, melynek olvasásakor az olvasó önmaga és környezete problémáira ismer. Kozma a rejtett informális, lappangó hagyományt őrző elemekre is figyel és az utazó komparatisták vagy az első antropológusok módjára izgalmas példatárat jelenít meg a campusok és lakóik nemzetközi összehasonlítása során. A helyi sajátosságok okát aztán nemzetközi összehasonlító elemzéssel tárja fel. A campust mint az alternatív társadalmi élet terepét, és az ott élő közösség kultúráját vizsgálja. Új elem az is, hogy mindezek mellé időbeli dimenziót is ad, s így megalkotja a campus életciklusának fogalmát. A mai egyetemre döntő hatást gyakorló „lázadó campus” modelljével kezdi, amely a hatvanas évek szülötte. Ez az oktatók és hallgatók mesterséges szigete volt, amely a kor társadalmának ellenképeként szerveződött azzal, hogy közösség-élményt nyújtott és közvetlen demokráciát teremtett. A másik nagy hatású formáció, a „vállalkozói campus” a nyolcvanas-kilencvenes évtized menedzserizmusának hatását viseli magán. Ez is önszerveződő társadalom, de nem kivonulás a célja, hanem kiképzőhely, felkészülés az új realitások közti érvényesülésre.

Mivel e jegyzet a jövő tanárainak készült, róluk külön fejezet szól. Ebben a rekrutációjukról, pályaszocializációjukról, a tanárképzésbe való jelentkezésük motivációiról és annak időbeli változásairól, a különböző pedagógusképző intézmények sajátos szervezeti klímájáról olvashatunk. A hallgatók tanárképzéssel kapcsolatos elvárásait és a tanárképzés gyakorlatának nemzetközi összehasonlítását, az angolszász és kontinentális típust veti össze. Egyrészt felhívja a figyelmet arra, hogy Magyarországon a kontinentális hagyományok szerint alapvetően elméleti és felsőoktatási intézményre épített a tanárképzés, másrészt rámutat arra a veszélyre, hogy a képzési keretszámok rövidtávra tervező csökkentése a tanártársadalom előregedését és tanárhiányt okozott több európai országban.

E sorok írója számára a legizgalmasabb talán a könyv oktatók világát elemző fejezete. Már a hivatkozott szakirodalmi alapanyag tapasztalatai is egybecsengenek a mai magyar helyzetben időszerű problémákkal, akár a véglegesített oktatókkal, akár az egyetemi oktatói és kutatói hierarchia alján álló fiatalokkal foglalkozik. Összességében azt a folyamatot mutatja be a szerző, hogy a felsőoktatásban dolgozó oktatók pedagógustársadalomba való fokozatos „lesüllyedése” zajlik, ahogy könyve címében Altbach szemléletesen összefoglalja: a „guru alkonya”. Kétségtelen, hogy az oktatói

szerep napjainkban igen jelentős változáson megy keresztül. Enders szerint ennek legfőbb jegyei az állami irányítás távirányításossá válásával bekövetkező relatív oktatói autonómiánövekedés, és az akadémiai dominancia alól kiszabaduló szakma új professzionalizmusa, amelyben persze jelentős teret nyer a bürokratizmus. Altbach véleménye az, hogy a privatizáció miatt bekövetkező bevételorientált gondolkodás, a piacosítással járó popularizáció és az elszámoltathatóság erősödése okozta presztízscsökkenés miatt az oktatói kar felhígulása került napirendre. Kozma az egyetemi oktató különböző felsőoktatás-modellekben betöltött lehetséges szerepértelmezéseit vizsgálja. Az európai akadémiai hagyomány szerint az egyetemi oktató elsősorban tudós, aki illeszkedik az akadémiai diszciplínákhoz, amelyek a tudományos közösség hierarchiáját, kulturális kötelékeit tükrözik. A tudós ezen keretek, a diszciplína „gettói” közé zárkózik, melyeket a felsőoktatás szervezeti formái, a tanszékek, csoportok testesítenek meg. Ám a tömeges felsőoktatás szakképző funkcióval bővül, az oktatók így elszakadnak a hagyományos diszciplínáktól.

Az oktató másik szerepe a tanárszerep. Dönteniük kell, hogy a tudományos közösségbe vagy egy intézmény tantestületébe szeretnének tartozni, mivel a két szerep közül az egyik elkerülhetetlenül háttérbe szorítja a másikat. Azonban a tanárszerepen belül is olyan új kihívásokkal kell szembenéznük, mint a megszokottól eltérő kultúrával rendelkező, valamint a hiányos ismeretekkel és képességekkel érkező hallgatósággal való foglalkozás, a tudományterület eladhatóságának változásai, a fokozott elszámoltatás, a bürokráciának való alávetettség és az adminisztratív feladatok növekedése. Vagyis az a folyamat zajlik le a felsőoktatásban, ami a középiskolai tanárok körében már korábban, a középfokú oktatás tömegesedésekor végbement hozzájárulva presztízscsökkenésükhöz. E folyamat eredményei közül kettő különösen fájdalmasan érinti a hivatását szerető tanárt. Az egyik a hallgatóval való viszony átalakulása, a mester-tanítvány viszony deformálódása. Az új helyzetben a felsőoktatás tanára csak regisztrál, ellenőriz, s a minőségi oktatás menedékeivé a szakkollégiumok válhatnak. A másik a kredencializmus, amelynek a tanár és a tanítvány egyaránt áldozatává válik, hiszen mivel az ellenőrzés és az értékelés súlya nő az oktató számára is, saját teljesítményére figyel, a tanulói teljesítmény mérése adminisztratív aktussá silányul.

Az oktatót harmadik szerepköre hivatalnokká avatja. Az állami kezdeményezés és kontroll a kontinentális felsőoktatásban egyébként is erősebb volt, de ahogyan a felsőoktatás fokozatosan egybeépült a közoktatás rendszerével, az oktató a tudós mesterből állami hivatalnokká vált. A tudományos testület kollegiális rendszere felbomlik, a professzorok véglegesítésének gyakorlatát kétségbe vonják, s a szerződéses függőség, a hivatali munka fokozott ellenőrzése állandósulásával tudományos autonómiája egyre inkább megszűnik, kiszolgáltatott lesz alkalmazójával szemben. A szerző szerint az oktatói státusnak ez a süllyedése nem egyformán megy végbe a világon, a centrum országainak oktatói előnyösebb helyzetben vannak a periférián dolgozókhöz képest, a gazdasági szférával szemben jobban érvényesítik érdekeiket, sikeresebben védik a diszciplináris alapú szervezeti formát az intézményeiken belül, s szerepátrendeződésük is lassúbb.

A hagyományos európai modellben az egyetemi oktató egyúttal kutató is. A modernizáció folyamán azonban a kutatás világszerte professzionalizálódott, csapatmunka-jellege erősödött. Nyugat-Európában a kutatási intézményháló kikerült az egyetem szervezetéből, s állami kezdeményezésre Közép-Európában is kialakult az egyetemen kívüli intézményhálózat. A volt szovjet övezetben a hatalom a kutató-fejlesztő hálózata-

tot a nemzeti akadémiákkal szervezte egybe. A kilencvenes években a magyar tudomány világpiacra kerülésével új helyzetbe került a hazai kutatás, amelyet erősebb verseny és szűkülő erőforrások jellemeztek, ezért a felsőoktatás jelentősen felértékelődött mint kutatóhely. De a felsőoktatás felszereltsége és ellátottsága demonstratív célú és oktatási jellegű, az oktatói szerep más irányba bővült valamint az intézményhálózat szolgáltató jellegű, ezért nem a kutatást szolgálja, hanem diplomákat és fokozatokat termel. A felsőoktatási tudománypolitika célja, a tudományos kutatás-fejlesztés újraronosítása a felsőoktatásban. Azonban ez is felvet új problémákat, mert a tudományos közösség általi kutatás-értékelés alárendelődött a neoliberais tudománypolitika piacorientált logikájának, amely számszerűsíthető és közvetlenül hasznosítható eredményekben gondolkozik. A felsőoktatási kutatás-szervezés hálózata kialakulóban van, de ez a mindenkori költségvetési prioritások változásaitól is függ.

Hasonlóan érdekes elemzéssel találkozhatunk a könyv *Adminisztrátorok és menedzserek a felsőoktatásban* című fejezetében. A felsőoktatási intézmény adminisztrációja különböző típusú feladatokat jelent aszerint, hogy a három külső erőközpont közül melyiket hivatott megjeleníteni házon belül. A titkár, klasszikus kifejezéssel élve kancellár, még a modern egyetemen is az önkormányzó tudományos közösség szervezője. Ő az, aki összehívja a testületet, amely a graduáció, a promóció, a habilitáció kérdésében dönt. A titkár képzettsége és kultúrája tekintetében megfelel a testület tagjainak, de mégsem szavaz, nyilvántartja a testületi ügyeket, előkészíti és összehívja a testületi üléseket és kihirdeti a döntéseket. Fontos jellemzője, hogy nem jár külön fizetéssel, mégis kulcspozíció: a legtöbb információval rendelkezik, megválogatja, értelmezi és visszatartja, vagy kiszivároztatja azokat.

Mivel az egyetemek, főiskolák közintézmények, az adminisztráció egy részét a többi állami hivatalban dolgozóhoz hasonló hivatalnokok végzik. Külön, hierarchikus szervezeti struktúrával alkotnak intézményen belül. A szerző a kvesztor fogalmával jelöli őket, s ezzel a kifejezéssel könyvelő, nyilvántartásba vevő feladatkörükre utal, hiszen ők azok, akik a hallgatói nyilvántartással foglalkoznak. Ez külön szakma, fizetést kapnak érte abban a reményben, hogy a weberi eszménynek megfelelően szakszerűek, gyorsak és megvesztegethetetlenek legyenek.

Az egyetem adminisztrációja azonban még egy harmadik réteget is magába tömörít. A piaci erőközpont hatására kerülnek előtérbe a gazdasági menedzserek, hiszen a vállalkozói jellegű felsőoktatási intézmény legfőbb vállalkozása, a tanítás mellett más piaci tevékenységgel is kiegészíti szolgáltatásait. A szerző a régi egyetemi házak vagyonát felügyelő burzárusról nevezi el őket. Pozíciójuk erősödik, ha a felsőoktatási intézmény kincstári javakkal gazdálkodóbból vállalkozó egyetemmé, főiskolává válik.

A felsőoktatásnak a munka világához fűződő kapcsolatait a szerző először abból az aspektusból vizsgálja, hogy mit kínál a felsőoktatás a végzett hallgatónak. A hagyományos diplomás pályákhoz (jogász, orvos, tanár, mérnök, közgazdász) szükséges képe-sítésen kívül az utóbbi fél évszázadban a szakképzés egyre későbbre tolódásával ez a funkció is a felsőoktatás keretei közé került, megváltoztatva az ott honos értékelés szemléletmódját, s a piac, a munkaadók látásmódját vette át. A felsőoktatási képzés újabb szintjének kialakulásával a tradicionális egyetemi képzés eszményeit a doktori képzés hagyományozza át. A szerző fontos funkciónak tartja az értelmiség-képzést, amin a felsőoktatási pályafutás folyamán lezajló értelmiségi szocializációt érti. Szintén ebben a fejezetben vizsgálja a hallgatónak a munka világához való viszonyát és

rámutat arra, hogy a hallgatók felismerve a tömegesedő felsőoktatás alapvető játékszabályait, a tanulmányaik minél hosszabb folytatására töreksszenek.

Saját kutatásait összegzi a szerző a felsőoktatás regionális elemzésével foglalkozó fejezetben is. A lakosság iskolai végzettségi szintjének és a harmadfokú intézményrendszer térszerkezetének elemzése után rámutat, hogy az innováció-hiányos régiókban új képzési intézményeket szükséges telepíteni. Megállapítja, hogy a harmadfokú képzés különböző modelljeiben rövid ciklusú szakképzéseket és általános értelmiségképzést egyaránt érdemes indítani.

Az utolsó fejezet a felsőoktatás jövőjével foglalkozik. Kozma rámutat, hogy a felsőoktatás az utóbbi évtizedekben mintegy integrálta felnőttoktatást, amely napjainkban a hátrányos társadalmi csoportok felzárkóztatása helyett a még magasabb képzettségre vágyó kvalifikáltak igényeit elégíti ki. Ezzel egy újabb iskolai fokozat körvonalazódik a felsőoktatás után. A szerző által vezetett legújabb regionális egyetem-kutatások is azt igazolták, hogy a magas kulturális tőkével rendelkező, ambiciózus hallgatók ebbe az irányba töreksszenek.

Akikről szól, egyben azoknak szól ez a könyv, legfőképpen azért, hogy hallgatóként, oktatóként, menedzserként, oktatáspolitikusként szembesüljenek saját helyzetükkel. S mivel az egész társadalom végső soron vagy campuslakó szeretne lenni, vagy már az, ezért mindenkinek ajánljuk a művet. S ha a címlapon szereplő figura ruházatát eddig egy átmeneti rítus (diplomaosztó, doktoravatás) kellékének véltük, a könyv meggyőz bennünket arról, hogy ez az öltözet tulajdonképpen a rejtőzködő felsőoktatáskutató új munkaruhája, annak eszköze, hogy jobban feltáruljon előttünk az ismeretlen *orbis academicus*.